

<http://www.diva-portal.org>

Postprint

This is the accepted version of a paper published in *Norsk pedagogisk tidsskrift*. This paper has been peer-reviewed but does not include the final publisher proof-corrections or journal pagination.

Citation for the original published paper (version of record):

Larsson, E. (2018)

Hyddans son i ett framväxande parallellskolesystem: Skolavgifter och försörjningskrav vid de svenska allmänna skolorna under 1800-talets första hälft

Norsk pedagogisk tidsskrift, (2): 133-144

<https://doi.org/10.18261/issn.1504-2987-2018-02-04>

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-352236>

Hyddans son i ett framväxande parallellskolesystem – skolavgifter och försörjningskrav vid de svenska allmänna skolorna under 1800-talets första hälft

av *Esbjörn Larsson*

Sammendrag

I denna artikel studeras förekomsten av och debatten om skolavgifter och andra ekonomiska krav vid svenska allmänna skolor under 1800-talets första hälft, i relation till framväxten av ett parallellskolesystem i Sverige. Undersökningarna visar att det inte fanns någon uttalad strategi att genom avgifter försöka skilja fattiga lärjungar från dessa skolor. De ökade avgifterna hade i stället sin grund i bland annat förändringar av de allmänna skolornas undervisning, som gjorde att det saknades medel för nya lärarlöner. Man skulle därmed kunna hävda att det var den nya medelklassens krav på reformer av undervisningen som bidrog till ökade kostnader för skolgången.

Nyckelord: utbildningshistoria, 1800-tal, skolavgifter, parallellskolesystem.

Inledning

Utvecklingen av skolväsendet under 1800-talet kan närmast beskrivas som en utbildningsrevolution, där skola gick från att ha varit en tämligen begränsad företeelse, som framförallt angick kyrkan, till att bli en verksamhet som berörde i stort sett alla grupper i samhället. Resultatet av denna utveckling i Sverige och flertalet andra västeuropeiska länder blev uppkomsten av så kallade parallellskolesystem, med olika skolformer för pojkar och flickor ur olika samhällsklasser (Ringer 1987, s. 53, 69; Simon 1987, s. 91 f.).

I Sverige resulterade denna utveckling i tillkomsten av tre tydligt skilda skolformer vid årtiondena runt 1800-talets mitt. Den största av dessa var folkskolan, som var den skolform som de allra flesta svenska barn gick i. Folkskolan var öppen för både pojkar och flickor, även om det förekom vissa skillnader i vad de undervisades i. Barn till bättre bemedlade skickades inte till folkskolan, utan pojkarna fick i stället läsa vid läroverk och flickorna gick i särskilda flickskolor (Larsson 2015; Backman Prytz 2015).

I denna artikel studeras en särskild aspekt av parallellskolesystemets framväxt, nämligen tillkomsten av de allmänna läroverken som en institution för den svenska medel- och överklassens reproduktion, genom omvandlingen av trivialskolor och gymnasier från framförallt förberedande prästutbildningar till allmänna läroverk som också gav undervisning i exempelvis levande språk och naturvetenskap (Florin & Johansson 1993, s. 276–280; Larsson 2009). Denna utveckling undersöks här genom en analys av skolavgifter och andra ekonomiska krav som ställdes på lärjungarna vid svenska läroverk (och denna skolforms föregångare) under framförallt 1800-talets första hälft.

Skolavgifter och utbildningssystemens framväxt

Frågan om skolavgifter och deras betydelse för elevers tillgång på utbildning har uppmärksamats i en rad olika studier. Detta har skett genom exempelvis undersökningar av kostnaden för att gå i skola (Maynes 1980; Go & Lindert 2010) samt alternativkostnaderna förknippade med skolgång, där det exempelvis visat sig att uteblivna löneinkomster som ett resultat av skolgång också spelade en roll för skolnärvaro (Long 2006). Vidare finns det även studier som pekar på att avgifterna i sig påverkade skolgång negativt (Maynes 1979; Griffin 2002), och att avgifter i vissa fall stängde ute bredare befolkningslager från utbildning (Ringer 1987; Marsden, 2000; Lohmann & Mayer 2007), samtidigt som det också finns studier som visar att skolavgifter inte var ett oöverkomligt hinder för många familjer (Beadie 2008).

Gällande den nordiska kontexten finns det en studie av skolorna i Köpenhamn under senare delen av 1800-talet som visar på skillnaderna mellan friskolor och avgiftsbelagda skolor, där de senare inte bara hade en annan elevsammansättning än de förra, utan också bättre undervisning och högre elevnärvaro (De Coninck-Smith 1992). Det finns också uppgifter om att avgifter användes i danska skolor under 1800-talets första hälft för att hindra att medelklassens barn skulle behöva beblanda sig med barn ur underklassen (Larsen, Nørr & Sonne 2013, s. 190–191). På liknande sätt fanns det också i Norge bestämmelser under början 1800-talet som försvårade för fattiga barn att läsa vid latinskolorna med undantag för dem som ansågs särskilt begåvade och som skulle läsa vidare vid universitetet (Dokka 1967, s. 14)

När det kommer till Sverige finns det även här studier som visar på alternativkostnaderna med utbildning (Sjöberg 1996, s. 78, 95, 191) och att det fanns stora variationer rörande kostnaderna för att erhålla undervisning (Bernhardsson 2016, s. 78–81). Däremot finns det inga studier som specifikt tar upp skolavgifternas betydelse för skelsegregation under 1800-talets första hälft. I Bengt Sandins studie av folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer

lyfts emellertid 1820 års skolordning fram som något av en vattendelare i sammanhanget. Fram till dess var det inte ovanligt att också trivialskolorna tog emot fattigare barn, men enligt Sandin innebar 1820 års skolordning ”att gränsen mellan folkundervisning och högre skolor markerades”, även om det också senare fanns exempel på högre skolor som tog emot fattiga (Sandin 1986, s. 159 ff., 192–196, 211 ff. Citat från s. 211).

Någon närmare förklaring till vad det var i 1820 års skolordning som skapade denna tudelning ger Sandin dock inte. I Lars Pettersons studie av folkundervisningens utveckling under 1800-talet tas emellertid frågan upp i samband med en diskussion rörande parallellskolesystemets uppkomst, varvid det framhålls att det i samband med 1823 års riksdag hävdades att 1820 års skolordning skapat ”priviligierade undervisningsanstalter för de förmögne”, då skolordningen krävde att lärjungar måste visa att de var försörjda för att de skulle få vistas vid landets allmänna skolor (Petterson 1992, s. 165).

Parallellskolesystemet och skolgångens kostnader

Tanken om att utvecklingen inom skolväsendet skapade parallellskolesystem i en lång rad av västeuropeiska länder under 1800-talet är idag att betrakta som allmänt känd. Däremot saknas det fortfarande i många fall studier av hur detta gick till och i vilken mån denna utveckling var ett resultat av en medveten strategi. Ett område där det behövs mer forskning är frågan om skolvavgifter och andra ekonomiska krav som ett hinder för barn från enklare hemförhållanden att läsa vidare. Det finns i och för sig studier som på olika sätt uppmärksammat hur skolvavgifter kunde fungera exkluderande, men de säger inte så mycket om hur man i samtiden resonerade kring exempelvis skolvavgifter. Denna artikel ägnas därför i första hand åt frågan om hur man argumenterade rörande försörjningskrav och kostnaderna för att sätta barn i allmänna skolor i Sverige under 1800-talets första hälft, medan frågor som rör den faktiska betydelsen av skolvavgifternas storlek inte undersöks närmare.

I och med att tidigare forskning om utvecklingen i Sverige pekat ut 1820 års skolordning som en förordning som markerade ett nytt sätt att se på vilka som var välkomna som lärjungar vid de allmänna skolorna, tar studien sin utgångspunkt där. Vidare undersöks även skolvavgifternas storlek, och den debatt som dessa föranledde, fram till och med 1849 års cirkulär rörande elementarläroverken.

När det gäller undersökningen av försörjningskraven bygger den på material från skolrevisionerna 1824 och 1832. Från dessa har såväl berättelsen från 1824 års skolrevision som inlämnade berättelser från enskilda skolor i samband med skolrevisionerna 1824 och 1832

använts. När det kommer till undersökningen av skolavgifternas utveckling utgår den i första hand från de olika skolordningarna, men uppgifter har också hämtats från Stora uppfostringskommitténs betänkande. Gällande diskussionerna rörande skolavgifternas storlek och syfte utgår undersökningen även från berättelserna från skolrevisionerna 1832 och 1843 samt Albin Warnes bok om läroverksdebatten under 1840-talet (Warne 1959).

Försörjningskravet för lärjungar vid de allmänna skolorna

1820 års skolordning medförde två förändringar rörande de ekonomiska kraven för att få skrivas in vid en allmän skola i Sverige, dels infördes ett krav på att en lärjunge skulle kunna visa att han hade försörjning under sin tid vid skolan, dels förnyades kraven rörande skolavgifterna. Gällande försörjningskravet reglerades det genom 1 sektionen, 3 kapitlet, 4 § i 1820 års skolordning, vilken löd enligt följande: ”Ej heller må den antagas, som icke kan för Läroverkets Rector styrka att han, genom egna tillgångar eller andras understöd, kan sig wid Läroverket uppehålla” (Hall 1923, s. 14).

Detta var en paragraf som uppmärksammades i såväl de berättelser som skickades in i samband med 1824 års skolrevision, som i skolrevisionens egen berättelse. I exempelvis berättelsen från Luleå lägre apologistkola påpekas att de fattigare barnen inte alltid kunde påvisa att de hade de tillgångar som behövdes för att klara sitt uppehälle, men att rektor visste att de kunde klara sitt uppehälle ”medelst medlidsamma människors understöd”. Därmed gjorde man undantag från den aktuella paragrafen i syfte att rädda de aktuella ynglingarna från att ”bortskämmas af lättja och sysslolöshet” för att i stället genom skolgång ”vänjas vid ordning och sysselsättning” (Luleå lägre apologistkola 1824).

Detta kan ställas mot den åsikt som framfördes av rektorn vid Kalmars högre lärdomsskola i samband med samma skolrevision. Han hävdade att den aktuella paragrafen var en av de främsta fördelarna med den nya skolordningen, då den gjorde att ”man vid Läroverken ej må blifva öfverlupen af sådane Lättsinnige föräldrar och olycklige barn, af hvilka de förre drifne af högmod villja hafva sina barn till Präster (som det vanl heter) under det de sednare vid dörrarne måste bettla sitt uppehälle”. Han var vidare noga med att påpeka att detta ingalunda innebar att den lärda vägen stängdes för den som hade begåvning, men saknade medel för att uppehålla sig vid skolan. Med stöd i den aktuella paragrafen kunde man nu söka ”välgörande hjertan” som kunde åta sig att uppfostra en sådan gosse bland sina egna barn (Kalmars högre lärdomsskola 1824).

När denna fråga togs upp i 1824 års skolrevisions egen berättelse påpekades även att den aktuella paragrafen debatterats vid 1823 års riksdag och att Kungl. Maj:t uppdragit åt skolrevisionen att på anhållan från ständerna utreda utifall paragrafen borde strykas ur skolordningen. Skolrevisionen menade att paragrafen inte givit upphov till några ”menliga verkningar”, vilket kritiker hade befarat, men att man från flera håll önskat att den skulle tas bort. Vidare hävdades i skolrevisionens svar till Kungl. Maj:t att paragrafen var både svår att efterleva och i praktiken överflödig. Bland annat menade man att om paragrafen endast införts för att hindra tiggande lärjungar i skolan fanns det redan förordningar som reglerade detta. Var syftet i stället att minska ”öfvergången från de arbetande till de så kallade tärnande classerna i samhället” ansåg författarna till revisionens berättelse att det var en tämligen tandlös åtgärd att överlämna det ansvaret till landets rektorer. Som grund för det senare antagandet anfördes att många av landets lärare var just sådana personer som växt upp i fattigdom och som sedan genom studier arbetat sig upp i samhället. Att sätta dessa som de som skulle hindra fattiga från att läsa vid de allmänna skolorna sågs inte som någon framgångsrik lösning. Vidare framhölls problemen med att kunna försäkra sig om en ynglings försörjningsmöjligheter under hela hans skoltid, utan allt för ingående undersökningar av föräldrarnas ekonomi. Enligt revisionen innebar detta att det fanns en överhängande risk att bedömningarna skulle bli godtyckliga, vilket i praktiken kunde göra det svårt för den som kom tillrest från en annan stad att bli intagen vid en skola (*Revisionens...* 1825, s. 39 ff. citat från s. 40).

Mot bakgrund av detta föreslog skolrevisionen att den aktuella paragrafen rörande lärjungars tillgångar borde tas bort samtidigt som man särskilt poängterade att § 7 i samma kapitel, vilken krävde att ”[w]id inskrifningen erlägge den sökande de afgifter, som äro eller blifwa uti härom allmänt gällande Författningar påbudne” (Hall 1923, s. 15), måste behållas, eftersom undantag från denna också skulle kräva att rektorn måste undersöka den potentielle lärjungens ekonomiska ställning. I detta sammanhang påpekades även att de aktuella avgifterna var att betrakta som obetydliga, särskilt då det för den som var fattig, men samtidigt flitig och duktig, fanns premier att förvänta sig som vida översteg avgifterna (*Revisionens...* 1825, s. 41 f.).

Som ett resultat av detta förslag togs försörjningskravet bort ur 1820 års skolordning. Detta var något som bland annat uppmärksammades i berättelsen från Kalmar högre lärdomsskola år 1832. Intressant nog är det emellertid en helt annan bild av paragrafens verkningar som ges där, i jämförelse med den positiva inställning från samma skola som refereras ovan. I 1832 års berättelse från Kalmar hävdas i stället att 1820 års skolordning hade haft en negativ inverkan på tillströmningen av nya lärjungar och att det faktiskt gick att se en viss återhämtning efter det att paragrafen togs bort (Kalmars högre lärdomsskola 1832).

Lärjungarnas skolavgifter

Som framgår av förslaget från 1824 års skolrevision var det emellertid inte bara paragrafen i 1820 års skolordning rörande lärjungarnas skyldighet att visa att de var försörjda som föranledde diskussion, utan även de olika skolavgifterna var något som återkommande togs upp till diskussion.

1820 års skolordning innebar nämligen en tydlig skärpning av avgiftssystemet, då 1807 års skolordning endast föreskrev bidrag från dem som inte var fattiga. Vid inskrivning i trivialskolan skulle 4 skilling (s) erläggas till bibliotekskassan och den som flyttades till gymnasium hade att erlägga 8 s. Därtill skulle också rektor erhålla 32 s av förmögna föräldrar och 16 s av mindre förmögna, och hans kollega (konrektor) 1 riksdaler (rdr) av de förmögna och 32 s av de mindre förmögna i samband med inskrivningen, då den senare fick en lägre lön från skolan (*Betänkande...* 1829, s. 82 f.; Hall 1922, s. 77 f., 91).

Detta kan jämföras med 1820 års skolordning där det fastslogs att alla som intogs vid en allmän skola skulle betala inträdesavgifter. Varje nyinskriven hade att erlägga en fjärdedels tunna råg (ca: 3,11 rdr) till skolans egen kassa och vidare infördes även en frivillig avgift till skolans premie- och fattigkassa om minst en sextondels tunna råg (ca: 0,78 rdr). Därtill skulle också betalas en särskild avgift till biblioteket, vilken uppgick till en 32:dels tunna råg (ca: 0,39 rdr). Utöver detta uppmuntrades också förmögnare föräldrar att bekosta inköp av dyrare skolmateriel, ved och ljus samt skolvaktmästarens lön (Hall 1923, s. 42–45). Därutöver sanktionerade 1820 års skolordning även traditionen att betala frivilliga avgifter till lärare i samband med inskrivning och då betyg meddelades genom så kallade ”terminationspenningar, exter eller skolgäld” (*Betänkande...* 1829, s. 83). Vidare påpekades också att dessa traditioner var av lokal karaktär, vilket gjorde det svårt att i en skolordning närmare fastslå hur de skulle utformas (Hall 1923, s. 47).

Att denna förändring av avgiftssystemet skulle ha inneburit någon inskränkning i möjligheten att skicka sina barn till de allmänna skolorna tillbakavisades emellertid av Stora uppfostringskommittén, som tillsattes 1825 och kom med sitt betänkande 1829. I stället hävdade man att de allmänna skolornas undervisning ”öfverallt i Riket öppnat tillfälle för hyddans son, att, riket till heder och nytta, uppstiga till Statens högsta äreställen” (*Betänkande...* 1829, 83.), vilket är en direkt anspelning på de möjligheter som den allmänna undervisningen ansågs ge åt personer med ringare härkomst (för begreppet ”hyddans son”, se uppslagsordet “Hydda” i *Svenska akademis ordbok* 1997–).

Det som kommittén däremot vände sig emot var sanktioneringen av de frivilliga gåvorna till lärarna, vilka ständigt stegrades och på sina håll blivit allt för omfattande. Som lösning på detta

problem föreslogs i stället införandet av nya avgifter vid gymnasierna som skulle kunna ersätta de bidrag som gavs till lärarna direkt. I praktiken innebar förslaget ett vidmakthållande av de redan befintliga avgifterna till skolans kassor samt införandet av en terminsavgift om minst 24 s banco (b:co). De som var fattiga skulle dock befrias från denna avgift medan de från förmögnare hem skulle kunna betala mer (*Betänkande...* 1829, s. 83 f.).

Den förändring som föreslogs av Stora uppfostringskommittén fick vidare stöd av 1832 års skolrevision som i sin berättelse förde fram samma krav, men samtidigt poängterade att detta inte bara borde gälla gymnasiet utan även lägre skolor. Vidare var skolrevisionen också tydligare med de problem som de frivilliga avgifterna till lärarna ansågs kunna medföra. För ”[ä]fven der de icke missbrukas, gifva de vanligen Lärjungarna anledning till afund och misstankar emot Lärarens oveldighet” (*Revisionen...* 1833, 77 f.).

Att frågan om skolans avgifter inte var någon okontroversiell fråga framgår vidare av 1843 års skolrevision. Enligt revisionen fanns det dels de som ansåg att de som besökte skolorna på något sätt borde bidra till skolans underhåll, dels de som ansåg att undervisningen skulle vara helt gratis. De som försvarade avgifterna framhöll att de dels behövdes eftersom det allmänna hade svårt att stå för hela kostnaden, dels för att de skolor som tog ut avgifter faktiskt besöktes oftare än de som inte gjorde det, vilket också visat sig vara fallet i flera andra länder (*Berättelse...* 1844, 150 f.).

I relation till de förslag som fördes fram i samband med 1832 års skolrevision, menade man i den revision som hade uppdrag att granska de allmänna skolorna 1843 att de frivilliga avgifterna till lärare inte kunde avskaffas utan att staten samtidigt sköt till motsvarande medel för att kompensera lärarna. Anledningen till detta var att lärarna i regel levde under knappa villkor och därför inte kunde undvara denna extrainkomst. Som alternativ föreslogs i stället att de frivilliga avgifterna till lärare skulle ersättas av fastslagna terminsavgifter direkt till skolan. En liknande förändring föreslogs även rörande de frivilliga bidragen till skolans kassa för inköp av skolmateriel, ljus och ved samt vaktmästarens lön. Enligt 1843 års skolrevision gavs sådana bidrag inte längre så ofta, vilket man härledde till det faktum ”att de äro obestämda, hvilket alltid innebär en svårighet för den som *ville* gifva, och den dertill icke villige kan utan anmärkning härigenom undslippa”. För att lösa problemet föreslogs därför ett tillägg till skolordningen som gick ut på att bemedlade föräldrar skulle betala mellan 1 och 2 rdr till skolkassan per termin (*Berättelse...* 1844, s. 147, 151 f. Citat från s. 147).

Det senare förslaget gavs också stöd i den kommentar till skolrevisionens förslag som en av dess ledamöter, professor Erik August Schröder, fått bifogad skolrevisionens berättelse. Han poängterade inte bara det lämpliga i att de frivilliga avgifterna direkt till lärarna ersattes av

fastställda avgifter som betalades till läroverket, utan att sådana även skulle bestämmas vid de skolor där det inte tidigare förekommit frivilliga bidrag till lärarna, samtidigt som också övriga engångsavgifter skulle omvandlas till terminsavgifter. Som argument för sitt förslag framhöll Schröder det pedagogiska värdet av de föreslagna terminsavgifterna, eftersom det erfarenhetsmässigt visat sig att avgifter höjer ”ungdomens flit och framsteg”. Som belägg för detta anfördes det faktum att vid universitetet var de privata föreläsningarna mer välbesökta än de offentliga, samtidigt som privata skolor kanske också fick ett högre anseende i målsmännens ögon än de allmänna just på grund av att det kostade att ha sina barn där. Därtill hävdade Schröder att den yngling som på grund av fattigdom blivit befriad från avgifter för undervisningen ibland uppvisade mindre flit, eftersom han inte längre värdesatte undervisningen på samma sätt som tidigare (*Berättelse...* 1844, bilaga lit S., s. 107).

När berättelsen från 1843 års skolrevision togs upp till behandling av ecklesiastikministern Fredrik Otto Silverstolpe, i vad som i slutändan skulle leda fram till 1849 års omorganisering av de allmänna skolorna, kopplade han terminsavgifterna på ett tydligt sätt till behovet av ytterligare medel för att täcka kostnaderna för lärarnas löner (vilka hade vuxit i takt med att nya ämnen som moderna språk och naturvetenskap införts utan att det tillförts mer statliga medel för löner). Med utgångspunkt i detta behov föreslog Silverstolpe en terminsavgift om 10 rdr b:co per lärjunge. Det skulle dock fortfarande vara möjligt för medellösa att slippa betala eller betala halv avgift under förutsättning att åtminstone hälften av lärjungarna betalade full avgift. I annat fall skulle det enligt Silverstolpes beräkningar saknas medel för att täcka lärarnas löner (Warne 1959, s. 378, 411 f., 426–429).

När Silverstolpes reformförslag behandlades i statsutskottet framfördes kritik mot vad som upplevdes såsom ett problem med den föreslagna regeln att åtminstone hälften av lärjungarna måste erlägga full terminsavgift. Regeln ansågs nämligen hota det faktum att det i Sverige ”mer än i något annat europeiskt land rådde /.../ ’det särdeles hedrande och lyckliga förhållande, att i ingen tid, och minst i den närvarande, vägen varit för den fattigaste arbetares son tillstängd till rikets högsta äreställen och värdigheter””. Bakgrunden till denna slutsats var att Silverstolpes förslag ansågs kunna föra med sig att en skola kunde tvingas visa bort fattiga men lovande ynglingar. Därför föreslogs att någon gräns för hur många lärjungar som kunde bli befriade från avgifter inte borde införas (Warne 1959, 425 f., 441 f. Citat från s. 425).

Bland dem som anförde reservationer mot utskottets förslag, och som yttrade ytterligare kritik mot Silverstolpes förslag om en terminsavgift, återfanns bland andra prosten Carl Fredrik Björkman. Han menade att en terminsavgift om 10 rdr var allt för hög, varför avgiften i stället borde sättas till 5 rdr per termin, om det nu var tvunget att ta ut en avgift. I detta sammanhang

lyfte även prosten Kristian Stenhammar fram att den föreslagna terminsavgiften om 10 rdr bara skulle kunna utkrävas av ett fåtal skolbarn på grund av föräldrarnas många gånger begränsade resurser. Därmed befarade han att den grupp som bestod av dem som var varken fattiga eller rika skulle drabbas särskilt hårt av en hög terminsavgift, då de riskerade att utsättas för en många gånger svår prövning för att avgöra deras betalningsförmåga. Stenhammar befarade att ”mången fader, vilkens levnadsvillkor äro ganska knappa, torde icke gärna vilja underkasta sig en sådan prövning” (Warne 1959, s. 434).

När statsutskottets betänkande nådde riksdagens olika stånd föranledde det på sina håll en livlig debatt. På riddarhuset var det bland andra friherre Carl Rudolf Cederström, som argumenterade för att undervisningen vid de allmänna skolorna borde vara kostnadsfri. I likhet med Stenhammars reservation i utskottet månade han särskilt om de som inte var att betrakta som direkt utfattiga, men som endast med stor möda skulle kunna betala de föreslagna avgifterna. Vidare menade han att det skulle bli ytterst svårt att avgöra var gränsen skulle gå för när terminsavgiften skulle nedsättas alternativt efterskänkas i sin helhet. I sitt svar till Cederström framhöll Silverstolpe att det även fanns principiella skäl som talade för avgiftsbelagd utbildning. I likhet med hur professor Schröder uttryckte sig i sin reservation i 1843 års skolrevisions berättelse, menade även Silverstolpe att den utbildning som krävde avgift blev mer eftersökt än den som var gratis. Vidare hänvisade Silverstolpe också till det faktum att avgifter redan var etablerade genom de frivilliga terminspenningarna. Enda skillnaden var att de skulle betalas till staten i stället för direkt till lärarna. Att det rådande systemet med frivilliga terminspenningar till lärarna inte var att föredra framhölls även av Hugo Adolf Hamilton och August von Hartmansdorff, vilka hävdade att dessa i praktiken drev upp kostnaderna för att ha barnen i skola. Vidare hävdade Hartmansdorff att de 10 rdr per termin som föreslogs var långt mindre än vad som betalades i frivilliga avgifter i många skolor (Warne 1959, s. 433–442).

När terminsavgifterna togs upp i prästeståndet blev det även där en livlig debatt. I likhet med prosten Stenhammar menade också biskop Hans Olof Holmström att 10 rdr per termin var att betrakta som en allt för hög avgift. Som skäl anfördes dels att det skulle innebära en märkbar försämring för många föräldrar, dels att den höga avgiften riskerade att föranleda en betydligt mer omständlig behovsprövning. Som svar på argumenten rörande avgifterna som ett sätt att höja värdet på utbildningen, hävdade Holmström att en avgiftsfri utbildning ingalunda var att betrakta som helt gratis, eftersom föräldrarna måste underhålla sina barn och bestå dem med nödvändiga skolböcker. Mot bakgrund av detta pläderade Holmström i linje med Stenhammar därför för att terminsavgiften borde sättas till 5 rdr om den inte helt kunde undvaras. Liknande

åsikter uttryckte även biskop Johan Jacob Hedrén, som förutom svårigheterna att avgöra vilka som borde betala avgift, även framhöll att det faktum att undervisningen var allmän borde innebära att den inte samtidigt kunde vara avgiftsbelagd. Bland dem som såg positivt på terminsavgifter i prästeståndet återfanns prosten Johan Adolf Säve. I likhet med många andra förespråkare hävdade även han att det fanns en pedagogisk poäng med att inte låta undervisningen vara helt fri, eftersom det som var gratis i regel inte värderades särskilt högt. Vidare sattes avgifterna av honom in i ett vidare perspektiv genom hänvisning till den kraftiga utbyggnaden av utbildningsväsendet i och med bland annat etableringen av folkskolor och utökningen av antalet ämnen i de allmänna skolorna. Mot bakgrund av det senare ansåg Säve att det inte var mer än rätt att också lärjungarnas ekonomiska bidrag ökade (Warne 1959, s. 443–447).

Också i bondeståndet ledde terminsavgifterna till debatt, även om argumenten där såg lite annorlunda ut. Nils Strindlund, som redan i statsutskottet framfört reservationer mot förslaget om en terminsavgift om 10 rdr, hävdade att det var en åtgärd som syftade till ”att skilja en mängd fattiga från lärdom och upplysning samt att lämna tillfälle att förvärva dessa förmåner endast åt de förmögna”. Vidare ifrågasattes också det lämpliga i att låta skolorna avgöra vilka som skulle få möjlighet till befrielse från avgifter, då historien visade att flera av landets framträdande personer kommit från enklare förhållanden. I sammanhanget bör dock framhållas att också inom bondeståndet fanns det de som var positiva till statsutskottets förslag. Vice talmannen Nils Persson kunde i och för sig hålla med om att den föreslagna avgiften var väl hög, men med tanke på hur mycket staten bekostade av undervisningen var det inte mer än rätt att också de som begagnade den bidrog. Vidare menade han att dessa avgifter framförallt skulle drabba de förmögna, eftersom övriga skulle ha möjlighet att få avgiften reducerad eller till och med efterskönt (Warne 1959, s. 447 ff. Citat från s. 447).

Efter avslutad debatt gick de olika stånden till votering, men då man inte var eniga återremitterades förslaget till statsutskottet. Där kom förslaget om en terminsavgift på 10 rdr att ställas emot ett förslag om en terminsavgift på 5 rdr. I slutändan vann det senare förslaget och frågan om terminsavgifter fastställdes genom 1849 års cirkulär angående elementarläroverken, av vilket det framgick att alla lärjungar skulle befrias från att betala avgifter direkt till lärarna och i stället skulle betala en terminsavgift om 5 rdr b:co direkt till rektorn som bidrag till lärarnas löner (Warne 1959, s. 442 ff., 450 f., 477, 535, 544).

Att bidra till skolans omkostnader

Som framkommit här fanns det en allmän tendens mot vad som kan uppfattas som allt mer av begränsningar rörande fattiga lärjungars tillträde till de allmänna skolorna under 1800-talets första hälft. I likhet med tidigare forskning har här kunnat visas att 1820 års skolordning innebar en skärpning av de ekonomiska krav som ställdes på de allmänna skolornas lärjungar. Detta skedde dels genom en höjd inskrivningsavgift och begränsningar i möjligheten att bli befriad från skolavgifter, dels genom införandet av ett krav på att lärjungarna måste kunna visa att de var försörjda. Den praktiska betydelsen av dessa förändringar ska dock inte överdrivas. Som studien visat togs försörjningskravet efterhand bort och ser man till den obligatoriska inskrivningsavgiften i 1820 års skolordning, motsvarade den i genomsnitt bara knappt 4 procent av de kontanter som en stalldräng utöver naturprodukter hade att emotse som del av sin årslön år 1820 (Lagerqvist 2011, s. 135). Detta kan dock ställas emot att det i samtiden fanns de som hävdade att dessa regler bidrog till att göra det svårare för fattiga att vistas vid landets allmänna skolor samtidigt som uppgifter om lärjungarnas sociala förhållanden visar att lärjungar med rötter i vad som beskrevs som arbetarklass inte försvann, men väl minskade under perioden 1822–1843 (se Wennås 1966, s. 69). När det kommer till den terminsavgift som infördes 1849, innebar den i och för sig en markant ökning av kostnaderna för skolgången, men denna ökade årskostnad för skolgången motsvarade trots allt inte mer än runt 16 procent av vad en dagkarl tjänade utöver mat och husrum under ett år (Lagerqvist 2011, s. 138 f.).

Gällande debatten om skolavgifter visar studien att det inte fanns någon som öppet argumenterade för högre avgifter som ett sätt att utestänga fattiga från den lärda undervisningen. Talet om utvecklingen som ett utestängande av de fattiga var däremot något som framhölls i de inlägg som gjordes från dem som var emot införandet av högre avgifter. I stället var det snarare regel att den fattiges rätt till undervisning försvarades, under förutsättning att det gällde flitiga och begåvade gossar. De som försvarade införandet av skolavgifter anförde stundtals avgiftens pedagogiska funktion, då avgifter i sig ansågs göra att undervisningen värderades högre.

Går man sedan till de argument som fördes fram i den debatt som ledde fram till införandet av särskilda terminsavgifter från och med 1849, kan märkas att det även fanns andra, mer praktiska skäl, bakom höjandet av skolavgifterna. Ett sådant utgick från viljan att komma bort från traditionen med att föräldrarna betalade lärare direkt i samband med exempelvis inskrivning och när det gavs betyg, vilket var en företeelse som också uppfattades som ett problem i andra länder (Se Caruso 2015). Ett annat skäl var behovet av att täcka kostnaderna för lärarnas löner, vilka beskrevs som underfinansierade. Detta kan i sin tur kopplas till det faktum att de allmänna skolorna under den aktuella perioden genomgick ett slags omstöpning,

från framförallt förberedande prästutbildningar till allmänna läroverk som också gav undervisning i levande språk och naturvetenskap (Se exv. Larsson 2009). Detta ledde som visats här till krav på ökade skolavgifter för att finansiera ökade lönekostnader. Man skulle därmed kunna hävda att det var de resursstarka gruppernas krav på en ny slags skolor, som även undervisade i realämnen, som ledde till ökade kostnader för skolgången, vilka i slutändan var mest kännbara för fattigare grupper. I vilken mån detta också påverkade den sociala sammansättningen vid de aktuella skolorna och om skolavgifterna även i praktiken förändrade skolornas ekonomiska situation är frågor som återstår att besvara.

Litteratur

Backman Prytz, Sara (2015). Utbildning och genus. I Esbjörn Larsson & Johannes Westberg (red.). *Utbildningshistoria: en introduktion*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur.

Beadie, Nancy. (2008). Tuition funding for common schools. *Social Science History*, 32(1), 107–133.

Bernhardsson, Peter (2016). *I privat och offentligt: undervisningen i moderna språk i Stockholm 1800–1880*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet, 2016.

Berättelse af revisionen öfver rikets elementar-läroverk: i underdånighet afgiven den 13 december 1843; med bilagor. (1844). Stockholm: Norstedt.

Betänkande af comitén till öfverseende af rikets allmänna undervisningsverk i underdånighet afgifvet den 20 december 1828. Stockholm. Tryckt hos Johan Hörberg, 1829. ([S. ii1-iii4, vi1-8, viii1-ix10 samt 10 ins.:] Stockholm, tryckta: hos Fr. B. Nestius, 1829.). (1829). Stockholm.

Caruso, Marcelo (2015). Concluding remarks : Why Do Finance? A Comment about Entanglements and Research in the History of Education. *Nordic Journal of Educational History*, 2(1), s. 141–149.

De Coninck-Smith, Ning (1992). Copenhagen Children's Lives and the Impact of Institutions, c. 1840–1920. *History Workshop*, 33, s. 57–72.

Dokka, Hans-Jørgen (1967). *Fra allmueskole til folkeskole: studier i den norske folkeskoles historie i det 19. hundreåret*. Diss.

Florin, Christina & Johansson, Ulla (1993). *"Där de härliga lagrarna gro...": kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*. Stockholm: Tiden.

Go, Sun & Lindert, Peter (2010). The Uneven Rise of American Public Schools to 1850. *The Journal of Economic History*, 70(1), s. 1–26.

Griffin, Colin (2002) Learning to labour: elementary education in the Leicestershire and South Derbyshire coalfield c. 1840–1870. *History of Education*, 31(2), s. 95–116.

Hall, B. Rudolf (red.) (1922). *Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561–1905. 4/6, 1693, 1724 och 1807 års skolordningar*. Lund: Fören. för svensk undervisningshistoria.

Hall, B. Rudolf (red.) (1923). *Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561–1905. 7, 1820 års skolordning*. Lund: Fören. för svensk undervisningshistoria.

Kalmars högre lärdomsskola 1824, ÄK 854, Riksarkivet.

Kalmars högre lärdomsskola 1832, ÄK 856, Riksarkivet.

Lagerqvist, Lars O. (2011). *Vad kostade det?: priser och löner från medeltid till våra dagar*. 6., [rev.] uppl. Lund: Historiska media i samarbete med Kungl. Myntkabinettet

Larsen, Christian, Nørr, Eik & Sonne, Pernille (2013). *Da skolen tog form: 1780–1850*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Larsson, E. (2009). Från lärd skola till läroverk : Läroverksutbildningens utveckling i Sverige från rikets delning till 1878 års skollag. *Skolhistoriskt arkiv*, 32, s. 18–44.

Larsson, Esbjörn (2015). Utbildning och social klass. I Esbjörn Larsson & Johannes Westberg (red.). *Utbildningshistoria: en introduktion*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur.

Lohmann, Ingrid & Mayer, Christine (2007). Educating the Citizen: Two Case Studies on Inclusion and Exclusion in Prussia in the Early Nineteenth Century, *Paedagogica Historica*, 43(1), s. 7–27.

Long, Jason (2006). The Socioeconomic Return to Primary Schooling in Victorian England. *The Journal of Economic History*, 66(4), s. 1026–1053.

Luleå lägre apologistiska skola 1824, ÄK 854, Ra.

Marsden, William E. (2000). Social stratification and nineteenth-century English urban education. I Roy Lowe (red.). *History of education: 4: Studies of education systems*. London: Routledge.

Maynes, Mary Jo (1979). The Virtues of Archaism: The Political Economy of Schooling in Europe, 1750–1850. *Comparative Studies in Society and History*, 21(4), s. 611–625.

Maynes, Mary Jo (1980). Work or School? Youth and the Family in the Midi in the Early Nineteenth Century. *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, 7(2/3), s. 115–133.

Petterson, Lars (1992). *Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham: utvecklingslinjer i svensk folkundervisning mellan feodalism och kapitalism, 1809–1860*. Diss. Uppsala: Univ., Uppsala.

Revisionen öfver rikets elementar-läroverk (1833). *Berättelse af Revisionen öfver rikets elementar-läroverk i underdånighet afgifven den 13 december 1832; med bilagor*. Stockholm, tryckt hos Henrik Gustav Nordström.

Revisionens öfver rikets elementar-läroverk underdåniga berättelse om verkställd granskning af allmänna undervisningens tillstånd; med bilagor. Stockholm, tryckt hos direct. Henrik A. Nordström, 1825. (1825). Stockholm.

Ringer, Fritz K. (1987). On segmentation in modern educational systems: The case of French secondary education, 1865–1920”, I Detlef K. Müllers, Fritz K. Ringers & Brian Simons (ed.), *The rise of the modern educational system: structural change and social reproduction 1870–1920*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Sandin, Bengt (1986). *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan: folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600–1850*. Diss. Lund: Univ.

Simon, Brian (1987). Systematisation and segmentation in education: the case of England. I Detlef K. Müllers, Fritz K. Ringers & Brian Simons (ed.), *The rise of the modern educational system: structural change and social reproduction 1870–1920*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Sjöberg, Mats (1996). *Att säkra framtidens skördar: barndom, skola och arbete i agrar miljö: Bolstad pastorat 1860–1930*. Diss. Linköping: Univ.

Svenska akademiens ordbok (1997–). Göteborg: OSA-projektet. <http://www.saob.se/>

Warne, Albin (1959). *Läroverksfrågan i vårt land under 1840-talet*. Stockholm: Fören. för svensk undervisningshistoria.

Wennås, Olof (1966). *Striden om latinväldet: idéer och intressen i svensk skolpolitik under 1800-talet*. Diss. Uppsala: Univ.